

Velinka Tomić
Regulatorna komisija za energetiku RS
Trebinje, Bosna i Hercegovina

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST – OSNOVNE DEFINICIJE I INDIKATORI

POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION – BASIC DEFINITIONS AND INDICATORS

ABSTRACT Word „poverty“ means different for different people. It is very unique for specific area, specific groups, households or specific persons, but there is no part of the world insensitive to poverty. Poverty is the multidimensional problem, and it must be treated multidimensional as some aspects are mutually related and caused. The term of social isolation is, in a way, euphemism for poverty. For the last two decades, the concept of social isolation in Europe has become almost trendy and is used to describe a wide range of „troubles“ that affect both individuals or groups in the society. Does social isolation actually represent the old concepts of poverty, inequality and lower classes, which is only expressed in new words? And is Danish sociologist Peter Abrahamson right when he says that isolation compared to poverty is only „old wine in new bottles“?

Key words: poverty, social exclusion, deprivation, growth, social policy

APSTRAKT Riječ „siromaštvo“ za razne ljude ima različito značenje. Ono je specifično za specifična područja, za specifične grupe i za specifična domaćinstva ili pojedince, ali nema dijela svijeta imunog na siromaštvo. Siromaštvo je multidimenzionalan fenomen. Ako se shvati kao takav, i borba protiv njega mora biti višedimenzionalna, jer su neke dimenzije ove pojave međusobno povezane i uslovljene. Pojam socijalne (društvene) isključenosti je u neku ruku eufemizam za siromaštvo. U Evropi je kroz protekle dvije decenije koncept socijalne isključenosti postao gotovo pomodan, a koristi se da opiše širok opseg „neprilika“ koje pogađaju pojedince ili grupe u društvu. Da li društvena isključenosti, u stvari, predstavlja stare koncepte siromaštva, nejednakosti, lumpenproletarijata i donje klase, samo izražene novim riječima? I da li je u pravu danski sociolog Peter Abrahamson, koji kaže da je isključenost u odnosu na siromaštvo samo „staro vino u novim bocama“?

Ključne riječi: siromaštvo, socijalna isključenost, deprivacija, privredni rast, socijalna politika

Definisanje siromaštva i siromašnih

Siromaštvo bismo najjednostavnije mogli definisati kao neposjedovanje novca ili dovoljno novca, malo ili nedovoljno imovine, te kao nedovoljnost prihoda za nabavku minimalne korpe dobara i usluga. Danas se uzima da je siromaštvo stanje kada nedostaju osnovne mogućnosti za dostojanstven život. Siromaštvo se manifestuje na razne načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava dovoljnih da se osigura održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, ograničena ili nikakva mogućnost obrazovanja, povećana smrtnost

nost od bolesti, beskućništvo i neadekvatni stambeni uslovi, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija.

Isključenost iz procesa odlučivanja, građanskog, društvenog i kulturnog života zajednice takođe su bitne karakteristike negacije ljudskih prava. Multi-dimenzionalnost siromaštva kao pojave omogućava nam da o njemu razmišljamo kao o stanju koje karakterišu trajna ili hronična oskudica resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za održavanje životnog standarda, te ostvarivanje drugih građanskih, ekonomskih, kulturnih i socijalnih prava. Siromaštvo znači i biti gladan, bez odjeće i krova nad glavom, biti bolestan i bez ikog da se brine o vama, biti nepismen i neškolovan. Siromašni ljudi su ranjivi, izloženi različitim događajima van njihove kontrole; često ih loše tretiraju državne i društvene institucije i isključeni su iz procesa odlučivanja i uticaja u ovim institucijama. Siromašni ljudi su na društvenoj margini. Dakle, njima je svojstven nedostatak glasa (*voicelessness*) i političke moći (*powerlessness*). Mnogi siromašni, u istraživanjima koja su među njima sprovedena, opisuju svoje stanje upravo kao „nesposobnost da preuzmu kontrolu nad vlastitim životom“ (Jovanović Gavrilović, 2002).

Ekonomisti definišu siromaštvo najčešće kao nemogućnost da se postigne određeni životni standard. Na primjer, Ravallion (Ravallion, 1989) smatra da „siromaštvo postoji u određenom društvu kada jedna ili više osoba ne može da dostigne nivo ekonomskog blagostanja za koji se smatra da predstavlja prihvatljiv minimum po standardima datog društva“. Ova definicija ukazuje da je koncept siromaštva (ili šta siromaštvo zapravo jeste) veoma određen normama, vrijednostima i okolnostima koje vladaju u društvu. Ako bismo se oslonili na ovu definiciju, bilo bi teško vršiti poređenja zemalja i društava zbog toga što priroda i struktura siromaštva može da varira od jednog do drugog društva.

Kako su vremenom evoluirala shvatanja o siromaštvu, mijenjala se i definicija samog siromaštva, širila se obuhvatajući nove dimenzije i pokrivajući nove sadržaje. Klasična studija siromaštva B. S. Rowentree-a iz 1901. godine zadržala se i do danas mjereći siromaštvo preko materijalne oskudice (a ona se izražavala preko dohotka i potrošnje). Osamdesetih godina definicija siromaštva obogaćena je, da bi posljednjih godina ona obuhvatala i neke druge dimenzije ovog fenomena. Sadržina svake od tih dimenzija raznovrsna je, pa se za siromaštvo kaže da je to fenomen sa mnogo lica. Zato siromaštvo možemo posmatrati kao *dohodovno* (nezadovoljavanje minimalnih životnih potreba) i *nedohodovno* (nezadovoljavanje potreba vezanih najčešće za obrazovanje, zdravlje itd.).

Dva osnovna tipa dohodovnog siromaštva jesu *apsolutno i relativno* siromaštvo, tj. postoje *apsolutna i relativna linija siromaštva*.¹ Apsolutno siromaštvo podrazumijeva procenat stanovništva koje živi ispod određenog iznosa raspoloživog dohotka. Taj se iznos naziva linija (granica) siromaštva. Apsolutna linija (granica) siromaštva označava apsolutni minimalni životni standard i obično se temelji na tačno utvrđenoj potrošačkoj korpi prehrambenih proizvoda

¹ Bosna i Hercegovina: *Poverty Assessment*, Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BIH, str. 6.

uvećanoj za neke druge troškove (poput stanovanja i odjeće). „Apsolutan“ ne znači fiksna u vremenu, niti isti za sva društva. Apsolutni nivo, stoga, varira sa različitim fiziološkim, socijalnim i ekonomskim zahtjevima različitih zemalja. Iako se linije siromaštva razlikuju od zemlje do zemlje i tokom vremena, sve su zasnovane na nekoj apsolutnoj predstavi o sposobnosti funkcionisanja u društvu.

Relativna granica siromaštva tretira siromaštvo prema nacionalnom životnom standardu. Relativna granica siromaštva utvrđuje se obično kao određen postotak medijalnog ili prosječnog dohotka domaćinstva. Dakle, to je drugačiji pristup problemu jer se predstava o siromaštvu stiče kroz poređenje sa drugima. Sa stanovišta dohotka, pojedinac je relativno siromašan ako spada u donju dohodnu grupu. Pošto se jedni članovi društva uvijek nalaze u lošijoj poziciji u odnosu na druge, to se i relativno siromaštvo ne može iskorijeniti, ali je važno utvrditi kako je moguće uporediti standard jedne kategorije stanovništva sa drugima u istom društvu.

Apsolutna linija siromaštva može biti: linija ekstremnog i linija generalnog siromaštva. Linija ekstremnog (prehrambenog, primarnog) siromaštva, ili kako se još zove – linija bijede, određuje se na osnovu vrijednosti prehrambenog paketa. Generalno (sekundarno) siromašnim smatraju se oni koji ne mogu da zadovolje sve osnovne potrebe, ili neefikasno koriste inače adekvatne resurse. Poznata je još i podjela na privremeno i hronično siromaštvo. Privremeno siromaštvo se javlja usljed nekih nepredviđenih, nepovoljnih ekonomskih šokova, koji pojedinca ili domaćinstvo privremeno dovode do stanja siromaštva. Prepoznavanje siromaštva kao privremenog ili hroničnog potrebno je pri kreiranju politike borbe protiv siromaštva.

I sama riječ siromaštvo za razne ljude ima različito značenje. Ono je specifično za specifična područja, za specifične grupe i za specifična domaćinstva ili pojedince ali, nema dijela svijeta imunog na siromaštvo. U Ekonomskom izvještaju za 2004. godinu Svjetska banka navodi sljedeće: ispod linije siromaštva, sa potrošnjom od jednog dolara dnevno živi 40% ljudi u južnoj Aziji, 46% u podsaharskoj Africi, 15% u istočnoj Aziji i na Pacifiku, 16% u Latinskoj Americi, 5% u Evropi i srednjoj Aziji i 2% na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi. Zato i ne čudi činjenica da je siromaštvo u svim svojim pojavnim oblicima najveći izazov za međunarodnu zajednicu.

Socijalna isključenost *Nastanak koncepta socijalne isključenosti*

U Evropi je kroz protekle dvije decenije koncept socijalne isključenosti postao gotovo pomodan. Pojam se izvorno znatno ranije pojavio u Francuskoj, a primjenjivao se na građane koji su bili isključeni iz sistema državnog socijalnog osiguranja (Šućur, 2004). Pojam socijalne isključenosti Evropska komisija prvi put spominje u svom dokumentu iz 1988. godine, pred kraj Drugog programa za borbu protiv siromaštva (Commins, 1995). U 1989. godini, Savjet ministara usvojio je rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti, između ostalog i

zbog toga što su pojedine zemlje izražavale rezervu prema upotrebi termina siromaštvo u razvijenim evropskim društvima.²

Sigurno je i to da mnogi političari u razvijenim zemljama (a i njihove vlade) izbjegavaju upotrebu pojma siromaštvo, jer bi siromaštvo označavalo neuspjeh njihove vlasti i modela socijalne države koji podržavaju. Pojam socijalne (društvene) isključenosti je u neku ruku eufemizam za siromaštvo. Posebno konzervativna Vlada Velike Britanije nije bila voljna prihvatiti niti da u Britaniji postoji siromaštvo, niti da je siromaštvo tema prikladna da se njome bavi Evropska komisija (Šporer, 2004).

Veliku popularizaciju tokom posljednjih nekoliko decenija koncept socijalne isključenosti duguje i Evropskoj uniji, time što je institucionalno uvela taj pojam u politički i istraživački diskurs na međunarodnom planu (Saraceno, 2001). Mاستrihtski i Amsterdamski sporazumi i Strukturni fondovi uključivali su i borbu protiv društvene isključenosti. I Ujedinjene nacije su na Kopenhagenskom samitu o društvenom razvoju iz 1995. godine, istakle značaj ovog fenomena. Iako se ovim problemom bave i američki političari i istraživači, ipak se često čuje da je ovaj koncept primarno evropski ili evrocentrični koncept (Šučur, 2004). ILO (International Labour Office) preuzela je koncept socijalne isključenosti u svom novom STEP programu kojim uključuje i individue i grupe u svojoj studiji o nekoliko zemalja u razvoju (Charles i Jose, 2000). Prema ovoj studiji pojam društvene isključenosti omogućuje integraciju pojmova koji su u slaboj vezi, kao što su siromaštvo, deprivacija, nezvjesnost društvenih pojava i sl.

Da li ovo predstavlja novi pristup u razumijevanju i rješavanju starog problema siromaštva, ili je u pitanju novi problem koji se pojavio u društvu, drugačiji od siromaštva ili zavisnosti od socijalne pomoći? Da li društvena isključenost u stvari predstavlja stare koncepte siromaštva, nejednakosti, lumpenproletarijata i donje klase, samo izražene novim riječima? I da li je u pravu danski sociolog Peter Abrahamson, koji kaže da je isključenost u odnosu na siromaštvo samo „staro vino u novim bocama“ (Šučur, 2004)?

Definisanje koncepta socijalne isključenosti

Iako se termin društvena (socijalna) isključenost veoma često koristi, većina autora slaže se da je maglovit, nejasan, preopterećen i sa više različitih značenja, što rezultira poteškoćama u njegovom definisanju. Zvanična definicija Vlade i drugih službenih institucija Velike Britanije se može naći na web stranicama Vlade i glasi:

„Društvena isključenost je ukratko pojam koji označava šta se može dogoditi kada pojedinci ili cijela područja pate od kombinacije povezanih problema poput nezaposlenosti, neadekvatne obučenosti, niskog prihoda,

² Čak je formirano posebno tijelo (European Observatory on Policies to Combat Social Exclusion), koje je podnijelo tri sintetska izvještaja o politici prema isključenosti u zemljama članicama. Pojam soc. isključenosti postao je i sastavni dio Evropske socijalne povelje, a u Socijalnoj povelji iz 1996. godine, nalazi se i pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti.

*loših uslova stanovanja, okoline sa visokom stopom kriminaliteta, lošeg zdravlja i raspada porodice.*³

Iz ove definicije proizilazi da se socijalna isključenost može ali ne mora dogoditi kada postoji kombinacija navedenih okolnosti. Patiti zbog navedenih okolnosti ne znači biti socijalno isključen. Osnovna karakteristika ove definicije jeste deskriptivnost, otvorenost i operativnost. Deskriptivna je s očitom svrhom da bi bila razumljiva javnosti. Otvorena je u smislu mogućnosti dodavanja drugih tipova isključenosti u spisak. Operativna je, gotovo radna definicija, zato što direktno ukazuje na probleme s kojima bi se trebala nositi socijalna politika. Ova definicija nam ne kazuje koji su zajednički nazivnici koji uzrokuju društvenu isključenost ili koji procesi djeluju kao mogući skriveni uzroci u pozadini promatranih fenomena (Šporer, 2004).

Društvena isključenost jeste širok pojam, koji može imati višestruka značenja. Zbog te širine vrlo je teško dati preciznu definiciju ovog fenomena. Definicija koja navodi okolnosti koje mogu dovesti do isključenosti nikako ne može biti potpuna, ona mora imati određenu dozu arbitrarnosti i zavisi od idejnih i teorijskih polazišta autora. Ali u jednostavnom (direktnom) kontekstu socijalna isključenost označava:

„Individue, grupe, zajednice ili geografska područja isključene iz participacije ili punog učešća u društvenim institucijama i široj društvenoj zajednici“ (Šporer, 2004).

Konačno, moguće je iz prethodno iznijetog uočiti dvije osnovne dimenzije koncepta:

1. koncept je multidimenzionalan (u smislu multidimenzionalnosti deprivacije: nezaposlenost, lišenost zarada, imovine, obrazovanja, državljanstva, ličnih kontakata ili ugleda itd.); i
2. koncept podrazumijeva fokusiranje na odnose, procese i institucije koji leže u deprivaciji (isključenost) i koju izazivaju.

Četiri izvora socijalne isključenosti

Prvi izvor društvene isključenosti temelji se na *čitavom rasponu nejednakosti* koja postoji u društvima, a može biti zasnovana na rasnim, nacionalnim ili etničkim karakteristikama. Različito pogađa različite grupe, pri čemu neke pogađa veća isključenost od drugih. Imigranti, ljudi drugačijeg izgleda, drugačijih vjerskih uvjerenja ili različite nacionalnosti nekada imaju poteškoća pri integraciji u društveni i institucionalni život. Ti su ljudi pogođeni mnogim predrasudama i nejednakim, slabijim tretmanom te često postaju društveno isključeni (Šporer, 2004).

Drugi izvor isključenosti pojedinaca i grupa leži u činjenici da oni najčešće žive u sredinama koje su *slabije razvijene, bez vidljive perspektive i geografski oskudne*. Siromaštvo, isto kao i bogatstvo, teži ka geografskoj kon-

³ <http://www.socialexclusion.gov.uk>

centraciji. Deprivilegovana područja stvaraju vještačke barijere koje njihovim stanovnicima smanjuju mogućnosti da učestvuju u širem društvu, razmjenjuju ideje i postanu socijalizirani u širu zajednicu. Deprivilegovana područja odlikuje: stigmatizacija; vrlo slaba raspoloživost usluga; nepostojanje ili neadekvatnost javnog prevoza; slaba distributivna infrastruktura; odsustvo privrednih aktivnosti; visoka stopa nezaposlenosti; niska obrazovna struktura; niski prihodi; rašireno primanje socijalne pomoći; raširenost porodičnih problema i nasilja; stanovanje u subvencioniranim socijalnim stanovima; te dominacija povremene i privremene zaposlenosti umjesto stalnog radnog mjesta. Kao rezultat djelovanja takve društvene i kulturne atmosfere, u kojoj su siromašna djeca socijalizirana, nastaje „kultura siromaštva“ (Oscar, 1996).

Kao treći izvor socijalne isključenosti možemo navesti *životne okolnosti* kao što su invalidnost, bolest, samohrano roditeljstvo ili/i *faze života* u kojoj se nalaze pojedinci. Naime, u nekim fazama života pojedinac postaje ranjiviji i izloženiji mogućnosti društvene isključenosti. Četiri različite društvene grupe koje su izložene većem riziku bile bi: mladi ljudi, samohrani roditelji, bolesni/hendikepirani i penzioneri. Za pripadnike ovih grupa vjerovatnije je da će biti izloženi siromaštvu i društvenoj isključenosti.

Četvrti izvor društvene isključenosti leži u *dinamici društvenih promjena*. Istorijski gledano, svaka revolucija i promjene na državnom nivou, te promjene u načinu proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje – nosile su novi niz društvenih problema usljed povećane diferencijacije, te posljedično, i više društvene isključenosti. Osobe koje prethodno nijesu bile isključene postale su isključene zato što ne odgovaraju potrebama privrede temeljene na znanju.

Tipologija socijalne isključenosti

Za identifikovanje onih grupa u društvu koje su više izložene isključenosti, kao i za otkrivanje tipova isključenosti, korisno je u analizu uvesti sljedeću matricu:

Tabela 1 – Tipologija socijalne isključenosti.

		Učešće u društvenim institucijama	
		visoko	nisko
Učešće u zajednici	visoko	1. potpuna uključenost	3. isključenost iz društvenih institucija
	nisko	2. isključenost iz zajednice	4. potpuna isključenost

Izvor: Šporer, Ž., 2004, str. 12–18.

Dakle, koristeći dva entiteta – zajednicu i društvo, i razlikujući pri tome visoki i niski nivo participacije, identifikovali smo četiri tipa društvene isključenosti/uključenosti. Zajednicu (*gemeinschaft*) odlikuju više lični i intimni odnosi između ljudi, zasnovani na činjenici da se većina ljudi poznaje i nalazi u međusobnoj društvenoj interakciji. S druge strane, u društvu (*Gesellschaft*) većina

ljudi su stranci jedni drugima, ali saraduju na temelju nekog zajedničkog interesa ili potrebe.

Prvi tip jeste *potpuna uključenost*, najpoželjnije stanje iz ugla svakog pojedinca. Zatim dolazi drugi tip – *isključenost iz zajednice*, koji karakteriše visok nivo učešća u društvenim institucijama, a nizak nivo participacije na razini zajednice. Treći tip socijalne isključenosti, *isključenost iz društvenih institucija*, označava obrnutu situaciju. I na kraju, najnepoželjniji tip isključenosti jeste *potpuna isključenost*, koja se javlja kao neučestvovanje i u životu zajednice i u životu društvenih institucija.

Osobe i grupe koje pripadaju prvom tipu jesu puni sudionici u svim sferama društveno-institucionalnog života i života zajednice. Pojedine osobe i grupe koje su zaposlene, ili su uključene u proces obrazovanja, ali nijesu uključene u život grupe ili zajednice, kao što su stranci ili imigranti, trpe isključenost drugog tipa. Zbog njihovih kulturnih razlika, nepoznavanja jezika, ili drugih razloga poput vjere, izgleda itd., zajednica teže prihvata ove pojedince i grupe. Treći tip isključenosti preovladava u deprivilegovanim područjima (getima) i na selima, gdje je osjećaj pripadnosti nekoj grupi ili klanu jači od preovlađujućih društvenih vrijednosti. Posljednji oblik (potpuna isključenost) označava ljude koji ne učestvuju ni u životu zajednice, niti u društvenim institucijama. Takav primjer pojedinaca daju beskućnici.

Dimenzije i indikatori socijalne isključenosti

Za mjerenje siromaštva postoji razvijen instrumentarij koji daje dobre analize i rezultate. A može li socijalna isključenost biti mjerena? U literaturi nalazimo potvrđan odgovor na ovo pitanje, s tim da je način mjerenja drugačiji od pomenutog instrumentarija mjerenja dohodovnog siromaštva. Još je UNDP, u okviru indeksa ljudskog razvoja (*Human Development Index – HDI*), za centralnu temu postavio mjerenje multidimenzionalnih aspekata isključenosti.⁴ Operacionalizacija ovog fenomena ujedno je i veliki izazov za naučnike, te se dimenzije i indikatori socijalne isključenosti sve više istražuju i dopunjuju.

U dosadašnjim radovima i empirijskim istraživanjima fenomena socijalne isključenosti u sklopu EU, pažnja je uglavnom bila na isključenosti sa tržišta rada. Razlog za to leži u činjenici da i nezaposlenost i smanjena socijalna izdavanja ugrožavaju socijalnu integraciju i participaciju. Ali neki autori (Levitas, 1996) ističu da ne postoji linearna povezanost tržišne i socijalne integracije, čime se ignorišu tipovi integracije koji se ostvaruju kroz druge institucije. Mladi ljudi, iako nezaposleni i neintegrisani u tržište rada, mogu biti veoma integrisani u društvo. Umjesto stalnog radnog mjesta oni se integrišu u neki alternativni oblik i time obezbjeđuju sadržajan način života.

Brojni su primjeri različitih gledanja na osnovne dimenzije i indikatore socijalne isključenosti. U stvari, može se reći da broj područja i odabir indika-

⁴ <http://www.undp.ba/index>: Izvještaj o humanom razvoju – Milenijumski razvojni ciljevi.

tora isključenosti zavisi od geografskih područja i od toga da li se istražuje isključenost pojedinaca ili grupe. Ne postoje standardni instrumenti za ispitivanje socijalne isključenosti, već umnogome zavise od autora. U Tabeli 2 prikazane su dimenzije i indikatori koji bi se koristili u istraživanju radnoaktivnog stanovništva.

Tabela 2 – Dimenzije i indikatori socijalne isključenosti.

	Dimenzije	Indikatori
Distribucijske (materijalne)	<ul style="list-style-type: none"> – tržište rada – životne potrepštine – dohodak – obrazovanje – stambeni uslovi – rezidencijalno područje – zdravlje 	dugotrajna nezaposlenost, neadekvatan životni standard, ispod linije siromaštva, bez ikakvih kvalifikacija, manje od 1 sobe po osobi, bez kupatila ili toaleta, loši životni uslovi u kraju, osjećaj nesigurnosti, loše zdravstveno stanje
Relacijske (participativne)	<ul style="list-style-type: none"> – socijalne veze – politička participacija – anomija – porodični status 	nema bliskih prijatelja, ograničene šanse za kontakt sa ljudima, odsustvo interesa za politiku, politički pesimizam, osjećaj usamljenosti, samački život, raspad porodice
Dugoročna perspektiva	– razvoj životnih uslova u određenom periodu	loši životni uslovi u posljednjih nekoliko godina
Subjektivna perspektiva	– subjektivna percepcija ličnosti	zadovoljstvo šansom za participaciju u društvenom životu, osjećaj isključenosti iz društva

Izvor: Šućur, Z., 2004., str. 10–12.

Sami po sebi, indikatori ne mogu dati odgovor na pitanje *zašto* neki segmenti populacije imaju slabe ekonomske ili ekološke uslove, postižu slab uspjeh u školovanju, ili pate od visokog stepena društvene isključenosti. Ipak, oni indiciraju postojanje ne samo razlike, već i smjer tih razlika. Teorijskim modelima, uz primjenu multivarijantne analize, teži se ustanovljavanju uzročnih odnosa između zavisnih i prediktorskih varijabli. Cilj ove analize nije samo u tome da ona indicira kako postoje razlike između ili unutar populacija – ona ide korak dalje i *objašnjava* uzročne odnose između varijabli, odnosno zašto razlika postoji.

Postoje druge dimenzije koje ne mogu biti mjerene i objašnjene isključivim korištenjem socijalnih indikatora. Usvojeni sistem vrijednosti i svijest o pripadnosti nekoj grupi umnogome određuju ponašanje pojedinaca. Mjerenje

takvog sistema vrijednosti moglo bi unaprijediti razumijevanje problema društvene isključenosti.

U martu 2001. godine, Evropski savjet u Stokholmu, predsjednici država i vlada dali su mandat Vijeću da do kraja 2001. godine usvoji skup zajedničkih dogovorenih indikatora⁵ društvene uključenosti. Ovi indikatori treba da omoguće zemljama članicama i Komisiji da prate napredak u realizaciji ciljeva usvojenih od Evropskog savjeta u Lisabonu, i imaju za cilj značajno smanjenje siromaštva do 2010. godine, da poboljšaju razumijevanje siromaštva i socijalne isključenosti u evropskom kontekstu i da identifikuju i razmijene dobra iskustva.

Metode istraživanja i prikazivanja siromaštva

Već pominjane višestruke dimenzije siromaštva uveliko otežavaju njegovu kvantifikaciju i mjerenje. Bez mjerenja siromaštva ne bi bilo moguće pratiti ni rezultate njegovog smanjenja. Kao najjednostavnija osnova za mjerenje životnog standarda, odnosno mjera blagostanja, uzima se dohodak ili potrošnja domaćinstva (i zbog toga što se najlakše može kvantifikovati).⁶ Ipak, postoji nekoliko razloga za korišćenje potrošnje domaćinstva kao adekvatnijeg agregata mjerenja siromaštva. Prvo, potrošnja je ravnomjernija od dohotka, jer u većini zemalja u tranziciji dohodak je često kasnio ili čak izostao. Drugo, anketirani ispitanici neće prikrivati potrošnju, a dohodak (ako je iz neregularnih izvora) možda i hoće. Treće, u ruralnim sredinama veoma je visok nivo prirodne potrošnje koja se dohotkom ne iskazuje (Bogićević, Krstić i Mijatović). Dakle, prihod je podložan defektima i u teoriji i u praksi.

Životni standard ili materijalno bogatstvo pojedinca čini skup svih dobara koje on konzumira:

$$\text{Blagostanje} = U(C_1, C_2, C_3, C_4, C_5, \dots, C_n) \quad (1)$$

Dakle, blagostanje je rastuća funkcija robe C_1 do C_n koju je u posmatranom periodu konzumirao ovaj pojedinac. Pod „robom“ podrazumijevaju se i zdravlje, obrazovanje, odmor, društveni kontakti, društveni kapital itd. Praksa je pokazala da je fokus u analizi mikropodataka, zbog teškoća mjerenja i vrednovanja, samo na materijalnom blagostanju iskazanom preko potrošnje ili dohotka.⁷

Kada su putem ankete prikupljeni podaci o ukupnoj potrošnji (ili dohotku) usklađeni sa cijenama i sastavom domaćinstva, potrebno je rangirati pojedince prema njihovom nivou blagostanja. U tu svrhu kalkulišu se relativne i apsolutne **granice (linije) siromaštva**. Linije siromaštva predstavljaju kritični nivo dohotka ispod koga se pojedinac ili domaćinstvo smatra siromašnim.

⁵ Razvojni program UN u BiH: „Kratak osvrt na status MRC u BiH: PRSP, Evropa i dalje perspektive“, 2004, str. 13.

⁶ Koriste se još od 1899. godine kada je Seebohm Rowntree proučavao siromaštvo u gradu Jorku.

⁷ Državna agencija za statistiku, RSIS, FIS, SB: Blagostanje u BiH 2001: Mjerenja i nalazi, decembar 2002, str. 2.

Granice siromaštva prilagođavaju se potrebi i svrsi. U analizi siromaštva razvijenih zemalja kreiraju se linije relativnog siromaštva, a u analizi siromaštva zemalja u razvoju – linije apsolutnog siromaštva. Isto tako, one se mogu prilagođavati različitim oblastima unutar zemlje, pa tako nastaju specifične linije siromaštva. Da bi linije siromaštva bile međunarodno uporedive, neophodno je da izabrana linija siromaštva bude ista za sve zemlje i izražena u zajedničkoj jedinici mjere.⁸

Indikatori siromaštva

Najjednostavniji pokazatelj siromaštva i najčešće primjenjivan jeste odnos stanovništva ispod linije siromaštva i ukupnog broja stanovništva. Dakle, učešće siromašnih u ukupnom stanovništvu daje **koeficijent (stopa) siromaštva HCR** (*head count ratio*):

$$HCR = \frac{HC}{n} \quad (2)$$

gdje je *HC* (head count) broj siromašnih a *n* ukupan broj stanovnika.

Uprkos jednostavnosti obračuna, te mogućnosti komparacije kroz vrijeme, koeficijent *HCR* ima velike mane. Na osnovu ovog koeficijenta nemamo informacije o razlikama u nivou dohotka među siromašnim, ni koliko su oni ispod granice siromaštva. Pojedinci koji su dalje od linije siromaštva jesu siromašniji od onih koji su odmah ispod te linije.⁹ Kako je ovo važno, koriste se i pokazatelji dubine i stepena siromaštva koji govore o odstupanju dohotka od linije siromaštva.

Odnos prosječnog dohotka ili potrošnje pojedinca sa prosječnim dohotkom ili potrošnjom društva daje **koeficijent (stopu) jaza siromaštva PGR** (*poverty gap ratio*):

$$PGR = \frac{1}{m \cdot n} \sum_{Y_i < P} (p - y_i) \quad (3)$$

gdje je: *p* – linija siromaštva,
y_i – dohodak,
n – ukupan broj stanovnika, *i*
m – prosječan dohodak.

Ovaj indikator nam ukazuje kolikim resursima raspoložemo za zatvaranje jaza siromaštva. Dakle, on i nije mjera siromaštva kao takvog, već pokazatelj resursa neophodnih za njegovo iskorjenjivanje. Tu se i krije jedna zamka. U slučaju relativno bogatih zemalja, sa visokim stepenom nejednakosti, pomenuti

⁸ Svjetska banka koristi dvije međunarodne linije siromaštva: od 1 \$ i od 2 \$ dnevno po osobi.

⁹ Ovi pokazatelji mogu podstaći vladu koja želi da obezbijedi naredne izbore da pruža pomoć upravo onim pojedincima koji se nalaze odmah ispod linije siromaštva, jer je uspjeh u suzbijanju siromaštva tada najvidljiviji i najbrži.

indikator daje pogrešan dojam o skromnom jazu siromaštva. Pozicija siromašnih u zemljama sa visokim dohotkom nije zbog toga ništa manje ozbiljna.

Indikator srodan prethodnom, koji ukupan deficit podijeljen brojem siromašnih izražava kao procenat linije siromaštva, jeste **koeficijent (stopa) dohodnog jaza**:

$$IGR = \frac{\sum_{y_i < p} (p - y_i)}{p \cdot HC} \quad (4)$$

Gdje je IGR od *income gap ratio*, a ostali simboli imaju isto značenje kao i kod prethodnog obrasca. Nedostaci ovog pokazatelja jesu:

- što iskazuje samo *per capita* intenzitet siromaštva, a ignoriše nejednakost među siromašnim stanovnicima;
- što pruža malo informacija o mogućnostima rješavanja problema sopstvenim resursima; i
- što, kao i prethodni jaz, zanemaruje broj lica koja žive u siromaštvu, odnosno učešće siromašnih u ukupnoj populaciji.

Sa druge strane, oslobođen je uticaja opšteg nivoa razvijenosti zemlje, tj. prosječnog dohotka.

Objekti pokazatelja, i one koje počivaju na broju siromašnih (HC i HCR), i one koje počivaju na jazu siromaštva (PGR i IGR), imaju jedan zajednički nedostatak. Transferi dohotka između manje i više siromašnih ne utiču na njihovu visinu, a dešava se još veće osiromašenje siromašnih koje nije kompenzirano prelaskom druge grupe preko linije siromaštva. Stoga je bila neophodna jedna klasa mjera koja će uvažavati i ovaj aspekt.

Klasa mjera siromaštva koju su predložili Foster–Greer–Thorbecke (FGT) (Foster, Greer i Thorbecke, 1984), pruža uvid u oštrinu siromaštva i nejednakost među siromašnim, te daje mogućnost dekompozicije. Sada možemo pratiti u kojoj mjeri siromaštvo jednog segmenta društva utiče na ukupno siromaštvo zemlje.

$$P_\alpha = \frac{1}{n} \sum_{y_i < p} \left(\frac{p - y_i}{p} \right)^\alpha \quad (5)$$

Za vrijednost $\alpha = 0$ dobija se koeficijent siromaštva (HCR) kao mjera P_0 .

Za vrijednost $\alpha = 1$ dobija se proizvod koeficijenta siromaštva (HCR) i koeficijenta dohodnog jaza (IGR) kao odgovarajuća mjera P_1 . Tada se dobija jedna varijanta koeficijenta jaza siromaštva PGR :

$$P(1) = P(0) \times \text{prosječan deficit ili} \quad (6)$$

$$PGR' = \frac{1}{n} \frac{\sum_{y_i < p} (p - y_i)}{p} \quad (7)$$

Za vrijednosti $\alpha = 2$ dobijamo $P(2)$, što se ponekad zove i intenzitet siromaštva ili FGT(2). Ova mjera siromaštva obuhvata razliku u intenzitetu

siromaštva, jer u suštini daje više težine potrošnji najsiromašnijih. Dalje, kako se povećava vrijednost α , veća odstupanja od linije siromaštva dobijaju sve veći ponder, a indeks FGT postaje sve osjetljiviji na raspodjelu dohotka među siromašnim stanovnicima.

Pored ovog užeg pristupa prikazivanju siromaštva na osnovu dohotka i potrošnje, literatura nudi i širi pristup fenomenu siromaštva preko ljudskog razvoja. Godine 1997. u okviru Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), afirmisan je **indeks ljudskog siromaštva** (Human Poverty Index – HPI)¹⁰. Ako su zdrav i dug život, sticanje znanja, raspolaganje resursima za pristojan životni standard, socijalna uključenost itd., raspoložive ljudske opcije, onda bi uskraćivanje istih označavalo siromaštvo. Postoje dvije varijante ovog indeksa:

- Indeks ljudskog siromaštva za zemlje u razvoju (HPI-1); i
- Indeks ljudskog siromaštva za industrijalizovane zemlje (HPI-2).

Zbog različitih uslova života u ove dvije klase zemalja i raspoloživosti neophodnih podataka za izračunavanje pokazatelja, iste dimenzije života prikazuju se različitim pokazateljima.

Indeks ljudskog siromaštva za zemlje u razvoju predstavljen je obrascem:

$$HPI - 1 = \left[\frac{1}{3} (P_1^\alpha + P_2^\alpha + P_3^\alpha) \right]^{\frac{1}{\alpha}} \quad (8)$$

Gdje je:

P_1 – procenat novorođenih za koje se ne očekuje da će doživjeti 40-tu godinu;

P_2 – procenat odraslih koji su nepismeni;

P_3 – neponderisani prosjek procenta stanovništva koje ne koristi poboljšane izvore vode i procenta djece mlađe od 5 godina, koja su neuhranjena.

Ponder α može uzimati različite vrijednosti: za $\alpha = 1$ indeks predstavlja aritmetičku sredinu posmatranih indikatora deprivacije. Sa povećanjem pondera α favorizuju se one dimenzije ljudskog života kod kojih je deprivacija izraženija.

Indeks ljudskog siromaštva za industrijalizovane zemlje izračunava se sljedećim obrascem:

$$HPI - 2 = \left[\frac{1}{4} (P_1^\alpha + P_2^\alpha + P_3^\alpha + P_4^\alpha) \right]^{\frac{1}{\alpha}} \quad (9)$$

Sada pomenuti indikatori deprivacije, kao što je istaknuto, imaju drugačije značenje:

P_1 – procenat novorođenih za koje se ne očekuje da dožive 60 godina;

P_2 – procenat odraslih koji su funkcionalno nepismeni (sposobni da dešifruju pisanu riječ, ali nesposobni da razumiju i koriste informacije u pisanoj formi);

¹⁰ „Human Development Report 2001“, 2001, str. 243., i „Human Development Report 1997“, 1997, str. 117–121.

P_3 – procenat stanovništava koje živi ispod dohodne linije siromaštva¹¹; i
 P_4 – stopa dugoročne nezaposlenosti radne snage.

Ponder α ima isto značenje kod oba indeksa, a indikatori P_1 , P_2 , P_3 i P_4 prikazuju se u procentima. Indeksi prikazuju postotak stanovništva koje pati od pomenutih oblika deprivacije, a zahvaljujući mogućnosti dezagregacije, i razlike u siromaštvu po regionima, etničkim grupama, polu i sl.

Mjere nejednakosti

Pored navedenih indikatora siromaštva, pri sprovođenju anketa uobičajeno je, a i neophodno, da se utvrdi nejednakost raspodjele dohotka stanovništva ili disperzija dohotka stanovništva i to sa najmanje dva indikatora. Možda je **omjer 90/10** postotaka (ili desetih dijelova) najlakše protumačiti. Decil-odnos 90/10 pokazuje koliko puta najsiromašnija osoba u gornjem desetom dijelu troši više od najbogatije osobe u donjem desetom dijelu. Ovaj omjer 90/10 jeste proizvod omjera 90/50 ("bogatiji ka srednjem") i omjera 50/10 ("srednji do siromašnog"), pa nam tako govori koliko se odnos 90/10 dužuje disperziji najviših dohodaka stanovništva a u kojoj mjeri disperziji najnižih dohodaka stanovništva. Veliki nedostatak omjera 90/10 jeste što nam ništa ne govori o drugim dijelovima distribucije dohotka (npr. između 25 i 75 percentila), pa se koristimo sa još dva indikatora pomenute nejednakosti kako bismo uzeli u obzir cijelu raspodjelu.

Gini koeficijent¹² vjerovatno je najpoznatija statistika nejednakosti i dobija se:

$$G = \frac{2}{\mu \cdot n^2} \sum_{i=1}^n \left(r_i - \frac{n+1}{2} \right) c_i \quad (10)$$

gdje je: n – broj stanovnika;

c_i – njihova ekvivalentna potrošnja;

μ – srednja ekvivalentna potrošnja;

r_i – rang i-tog domaćinstva u rangiranju dohotka (potrošnje).

Gini koeficijent uzima vrijednosti između 0 (savršena jednakost) i 1 (apsolutna nejednakost), a najosjetljiviji je na sredini raspodjele.

Theil indeks¹³ dobija se sljedećim obrascem:

$$E(1) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{c_i}{\mu} \ln \left(\frac{c_i}{\mu} \right) \quad (11)$$

¹¹ Dohodna linija siromaštva povučena je na nivou od 50% medijane raspoloživog dohotka domaćinstva.

¹² Državna agencija za statistiku, RSIS, FIS, SB: Blagostanje u BiH 2001.: Mjerenja i nalazi, decembar 2002, str. 8. i 9.

¹³ Isto, str. 9.

i u ovom izrazu najosjetljiviji je na nejednakost na vrhu, dok je mjera devijacije srednjeg logaritma data u:

$$E(0) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln\left(\frac{\mu}{c_i}\right) = \ln\left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n c_i\right) - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln(c_i) \quad (12)$$

najosjetljivija na nejednakost na donjem dijelu raspodjele. Obje mjere za savršenu jednakost uzimaju vrijednost 0, a za potpunu nejednakost $E(0)$ ide u beskonačnost, dok $E(1)$ dostiže $n \ln(n)$. Ove mjere je teško protumačiti, pa se zato koriste samo pri komparaciji sa drugim zemljama ili u jednoj zemlji u različitim vremenskim tačkama.

Indeksi ljudskog razvoja (HDI) i ljudskog siromaštva (HPI) koje je konstruisao UNDP, pokušaji su da se jednom mjerom obuhvati multidimenzionalnost siromaštva. Ono što ne uspijevaju uključiti jeste ranjivost, socijalna isključenost i nisko samopoštovanje. Postavlja se pitanje kako istovremeno mjeriti sveukupno siromaštvo i kako upoređivati postignute efekte. Jedna dimenzija siromaštva kreće se često u smjeru suprotnom od druge (npr. jedna osoba može ostvarivati veći dohodak a da joj se pogoršalo zdravlje ili da je postala ranjivija). Od svih pomenutih dimenzija (ranjivost, nisko samopoštovanje i socijalna isključenost), posebna pažnja se, u novije vrijeme, najviše poklanja ranjivosti i u nešto manjoj mjeri bezglasnosti.

Ranjivost (*vulnerability*) jeste prvenstveno rizik da pojedinac ili domaćinstvo prođu kroz period dohodnog ili zdravstvenog siromaštva, a potom i rizik izloženosti nasilju, kriminalu, prirodnim katastrofama itd. Siromašni strahuju u nedostatku adekvatnih resursa da se suprotstave pomenutim rizicima. Eksterna strana ranjivosti odnosi se na izloženost rizicima, a interna na nedostatak resursa za odbranu od pomenutih rizika. Mjerenje ranjivosti jeste dinamički koncept, pa se ne može pratiti samo jednim opserviranjem domaćinstava. Jedino se anketama koje prate ista domaćinstva kroz nekoliko godina može kvantifikovati ranjivost. I tada se dobijaju pokazatelji koji mjere siromaštvo *a posteriori*. Za *a priori* ocjenjivanje ranjivosti koriste se pokazatelji fizičkog imetka, kao mjera kapaciteta domaćinstva da se samoosigura, kao i stepen diversifikacije izvora dohotka. Sigurno je da su manje ranjiva ona domaćinstva koja mogu da računaju na socijalnu pomoć, naknadu u slučaju nezaposlenosti i neke druge oblike javnih transfera.¹⁴

Očigledno, ocjena ranjivosti je daleko kompleksnija nego ocjena nekih drugih dimenzija siromaštva i, kao i mjerenje bezglasnosti (*voicelessness*), zahtijeva dodatne napore pri prikupljanju podataka i na metodološkom planu. Bezglasnost i politička nemoć (*powerlessness*) mogu se mjeriti tek kombinovanjem participativnih metoda, opštih anketa i nacionalnih anketa.

Dakle, pošto se uvažavaju sve pomenute (i nepomenute) dimenzije siromaštva, pred istraživače postavlja se problem uporedivosti rezultata između zemalja,

¹⁴ „World Development Report 2000/2001“, 2001, str. 19.

domaćinstava i pojedinaca¹⁵. Rješenje bi bilo u definisanju multidimenzionalne funkcije blagostanja ili kompozitnog indeksa kao agregatnog pokazatelja, koji objedinjuje više komponenti čija bi važnost bila arbitrarno određena. Iako ovakva mjera izgleda dosta atraktivna, ipak je problem agregiranja i dalje prisutan. Izgleda da nam preostaje da se odlučimo ili da je siromašan svako ko je bar prema jednoj dimenziji siromašan ili da je siromašan samo onaj ko je siromašan prema svakom kriterijumu.

Specifični ekonomski i socijalni instrumenti za analizu siromaštva i njegovih posljedica

Od ostalih instrumenata za prikazivanje siromaštva izdvajaju se posebno:

1. Procjenjivanje siromaštva uz učešće zainteresovanih kojim se mišljenja siromašnih uključuju u analizu siromaštva i formulisanje strategija za njegovo smanjivanje uz pomoć javne politike. Ovaj instrument sastoji se od tri ključna elementa:

- a) povećanog razumijevanja multidimenzionalne prirode siromaštva i uključivanja stavova i prioriteta siromašnih ljudi u analize siromaštva,
- b) veće prihvatanje i uticaj nalaza istraživača preko uključivanja presjeka grupa civilnog društva u ovaj proces, i
- c) povećavanje lokalne sposobnosti za analizu i praćenje siromaštva i efekata određene politike.

Instrument potencira činjenicu da siromašni imaju sposobnost da analiziraju svoju situaciju i izraze svoje prioritete, i da se njihovi stavovi često, čak suštinski, razlikuju od mišljenja onih koji kreiraju javnu politiku. Najvažniji njegov dio su korisničke procjene koje predstavljaju jeftin instrument, a brzo daje odgovore u vezi sa direktnim posljedicama sprovođenja neke politike. Participacioni karakter procjenjivanja siromaštva, uz učešće zainteresovanih, ojačava uticaj siromašnih na odlučivanje o onome što određuje njihove živote, i na taj način, povećava se efikasnost i odgovornost politike. Takođe, kombinuje vizuelne tehnike (mape, matrice, dijagrame) i verbalne tehnike (otvoreni intervju, diskusione grupe i dr.).

2. Mape siromaštva prikazuju prostornu distribuciju siromaštva unutar zemlje i pružaju vizuelni pregled učestalosti i stepena blagostanja širom prostora. Kvantitativni pokazatelji prikupljeni na nacionalnom nivou mogu prikriti postojanje varijacija unutar zemlje. Mape prikazuju geografske razlike i identifikuju geografske faktore koji su za to odgovorni (naslijeđeni agro-ekološki resursi, pristupačnost tržišta za proizvođače ili potrošače, dostupnost zdravstvenih i obrazovnih ustanova itd.), i koji utiču na kvalitet života. Očigledna je prednost ovakve vrste prikazivanja prostorne rasprostranjenosti siromaštva u cilju pravilne distribucije javnih investicija. Mape siromaštva kreiraju se upotrebom širokog spektra podataka: iz popisa stanovništva, anketa, te daljinskih proračuna

¹⁵ Isto, str. 22.

koji se mogu odnositi na društvene, ekonomske i ekološke faktore. Najveća mana ovog metoda prikazivanja podataka leži u činjenici da se koriste veoma komplikovane statističke tehnike za izradu usavršenih mapa siromaštva.

Odnos siromaštva i socijalne isključenosti

Postoje velika preklapanja pojmova društvene isključenosti i siromaštva. Ovo preklapanje postalo je evidentno od momenta uvažavanja multidimenzionalnosti siromaštva. Kako je siromaštvo komponenta isključenosti tako je i isključenost karika za siromaštvo. Otuda i problem razgraničavanja ova dva fenomena – da li je siromaštvo uži ili širi pojam od isključenosti. Da li je siromaštvo preduslov isključenosti? Da li su to termini koji odslikavaju jednu istu pojavu? Većina sociologa ne poistovjećuje ove pojmove, već siromaštvo posmatra kao jedan od oblika socijalne isključenosti.

Konceptualne razlike između siromaštva i socijalne isključenosti predstavljene su sljedećom tabelom:

Tabela 3 – Siromaštvo i socijalna isključenost.

	Siromaštvo	Socijalna isključenost
Temeljne postavke	Nizak dohodak je nelegitimni oblik nejednakosti	Slabi izgledi regularne socijalne uključenosti ugrožavaju socijalnu stabilnost
Referentni okvir	Jednakost/nejednakost Distribucija resursa Minimalan dohodak	Biti/ne biti dio društva Socijalna integracija Socijalna prava
Obilježja	Jednodimenzionalnost Stanje Strukturni faktori	Višedimenzionalnost Proces Strukturni faktori i individualna percepcija
Dimenzije socijalne nejednakosti	Vertikalna Distributivna	Polarizovana Distributivna i participativna
Indikatori	Dohodak	Ekonomski, socijalni, kulturni i politički

Izvor: Böhnke, P.: *Nothing Left to Lose? Empirical Evidence on Germany*, Berlin, 2001, prema Šućur, Z., *Socijalna isključenost: Pojam, pristupi i operacionalizacija*, Revija za socijalnu politiku 2(3), Zagreb, 2004, str. 223–230.

Konceptualni prelazak sa pojma siromaštva na pojam socijalne isključenosti tumači se kao promjena u perspektivi: od statičkog ka dinamičkom pristupu, od jednodimenzionalnog ka multidimenzionalnom, od distribucijskog ka relacijskom, od potenciranja pojedinca i prihoda domaćinstva do naglašavanja resursa zajednice. Međutim, dok jedni autori ističu obuhvatnost socijalne

isključenosti nad siromaštvom, drugi postavljaju praktična pitanja oko uvođenja višedimenzionalnosti isključenosti u analizu i uopšte mogućnosti njenog mjerenja. Jedni smatraju da su ovi pojmovi u stvari sinonimi, drugi isključenost podređuju pojmu siromaštva, a treći definišu siromaštvo kao oblik isključenosti. Ipak, većina sociologa ne poistovjećuje pojmove, već siromaštvo definiše kao jedan od oblika socijalne isključenosti.

Zaključak

Siromaštvo percipirano kroz priloge CNN-a o gladovanju djece u Etiopiji i ostalim državama, koje su žrtve kolonijalnog pokreta, predstavljalo je dugo vremena jedinu sliku koju su ljudi sa prostora Evrope imali o ovom društvenom fenomenu. Džakovi sa brašnom, rižom i pšenicom, gladne oči afričke djece i hiljade ruku koje se otimaju za hljeb – bile su slike koje su Balkanu bile tako daleke i tuđe.¹⁶

Međutim, posljednjih petnaestak godina, na ovom prostoru, značajno su promijenjena poimanja siromaštva. Raspad SFRJ, ratovi, izbjeglice, razaranje privrede i krah životnog standarda, doveli su na velika vrata siromaštvo i u naše domove. Srednji stalež koji, prema vodećim svjetskim ekonomistima, predstavlja kičmu svake ekonomije i ima najveći potrošački potencijal preko noći je nestao ostavljajući zemlje sa dva izražena ekstrema: ekstremno bogati i ekstremno siromašni.

Siromaštvo ima i suštinsku vrijednost i funkcionalan značaj. Siromaštvo rađa neefikasnosti različitih vrsta: socijalnu izolaciju, razne vrste diskriminacije, negativne oblike ekonomskog i socijalnog funkcionisanja. Socijalno izolovani žele povoljne prilike, jači uticaj u društvu i veću sigurnost.

Siromašnima je potreban pristup tržištu. Na tržištu su i nove i povoljne prilike za poboljšanje njihovog materijalnog položaja. Da bi siromašni imali fer pristup tržištu, potrebno je njegovo unapređenje i uvođenje tamo gdje ne postoji, a to iziskuje puno vremena i napora. Takve reforme mogu doživjeti neuspjeh ili čak da proizvedu negativne posljedice za siromašne. Ove reforme, stoga, moraju voditi računa o siromašnima, makroreforme moraju biti dopunjene mikroreformama (bolji pristup informacijama, kreditima, investicije u infrastrukturu i moderne tehnologije itd.).

Nedostatak kapitala u svim njegovim pojavnim oblicima (finansijski, ljudski, prirodni, socijalni, fizički itd.) jeste i uzrok i posljedica siromaštva. Stoga, ekspanzija kapitala može da ojača i njegovu ekonomsku i socijalnu i političku poziciju. Jačanje političke moći i uticaja siromašnih je od izuzetne važnosti za sprovođenje strategije za smanjenje siromaštva. Državne institucije treba da poštuju formalna pravila i da ih podjednako primjenjuju na sve građane, da imaju dovoljno sluha za probleme siromašnih i da ohrabruju udruživanje siromašnih, kako bi se „glas siromašnih i socijalno izolovanih“ što dalje čuo.

¹⁶ <http://ssla.oneworld.net>

L i t e r a t u r a

- Bogićević, B., Krstić, G., Mijatović, B. (2002), *Siromaštvo u Srbiji i reforma državne pomoći siromašnima*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd.
- Bosna i Hercegovina: *Poverty Assessment*, Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BIH, str. 6.
- "World Development Report 2000/2001", 2001, str. 19.
- Državna agencija za statistiku, RSIS, FIS, SB: decembar (2002), *Blagostanje u BiH 2001: Mjerenja i nalazi*, str. 8. i 9.
- Jovanović Gavrilović, B. (2002), „Siromaštvo u tranziciji ili tranzicija u siromaštvo“, u monografiji: Marinković, R. – I. Rosić – M. Ilić, „Institucionalna rešenja i tranzicioni procesi u Srbiji“, Ekonomski fakultet, Kragujevac, str. 87–101.
- Levitas, R. (1996), *The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony*. *Critical Social Policy* 16, str. 5–20.
- Lenoir, R. (1974), *Les exclus: un Français sur dix*, Paris: Le Seuil.
- Oscar, L. (1961), „The children of Sanchez“, Random House, New York.
- Razvojni program UN u BiH (2004), „Kratak osvrt na status MRC u BiH: PRSP, Evropa i dalje perspektive“, str. 13.
- Saraceno, C. (2001), *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*, rad predstavljen na konferenciji: „Social Exclusion and Children“, Columbia Universitu.
- Silver, H. (1994), „Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms“, *International Labour Review* 133, str 531–538.
- „Human Development Report 2001.“, 2001, str. 243.; i „Human Development Report 1997“, 1997, str. 117–135.
- Charles, G; Jose F. B. (2000), *Social Exclusion and Anti-Poverty Strategies: project on the patterns and causes of social exclusion and the desing of policies to promote integration, a synthesis of findings*, Geneva: International Labour Office, str. 151.
- Commins, R. (1995), *Social Exclusion in the Context of the European Union's Third Poverty Programme*, *Družboslovne rasprave* 11, str. 137–150.
- Šporer, Ž. (2004), „Koncept društvene isključenosti“, *Revija za socijologiju*, Zagreb.
- Šućur, Z. (2004), „Socijalna isključenost: Pojam, pristupi i operacionalizacija“, *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb.
- <http://www.socialexclusion.gov.uk>
- <http://www.undp.ba/index>: Izvještaj o humanom razvoju – Milenijumski razvojni ciljevi.